

Амбари и чардаци у Војводини и проблеми њихове заштите

МИРЈАНА БЕКИЋ

У народном градитељству Војводине значајно место заузимају спремишта за разне врсте житарица. Различитих материјала, елемената и декорације, она плене пажњу у окућницама где се налазе. Из богатог фонда зграда ове намене сачуван је само незнатан део, који репрезентује њихове типове и декорацију.

Место које су имали у окућници било је различито. У старијем типу окућница, забележеном код Банатских Хера, који карактерише време оснивања данашњих насеља, спремишта и за жито и за кукуруз леже на супротној страни од куће, поред суседа. Б. Којић каже да се касније, под утицајем развијенијих кућа немачких колониста из околних села, јавља у херским селима нови распоред, чија је главна карактеристика у попречном положају¹, а на терену је утврђено да је то у челу предњег дворишта.

У бачком селу Пивнице богатији људи су имали и дрвену зграду за жито у дворишту према кући или иза ње.²

Зграда намењена чувању жита на салашу Стрилић код Сомбора (сл. 1) постављена је у средишњем простору дворишта у облику слова П, кући окренута чеоном страном, док се зграде за кукуруз налазе иза куће, на травнатој површини „окопа“. На сомборским салашима срећу се по два и више спремишта за жито, постављена једно уз друго преко пута куће, и израз су економског стања породице.

¹ Б. Којић, *Сеоска архитектура*, Банатске Хере, Нови Сад 1958, 151—152.

² Г. Марковић, *Како се некада живело у Пивницама*, Рад војвођанских музеја 18—19 (Нови Сад 1969—70) 103.

ПРОСТОРНА ШЕМА

становане	1
летња кухиња	2
остава	3
шупа	4
штала	5
амбар	6
бунар	7
чардак	8
вц	9
ограда	---
улаз	◁

Сл. 1. Место амбара и чардака у окућници (арх. Илија Протић)

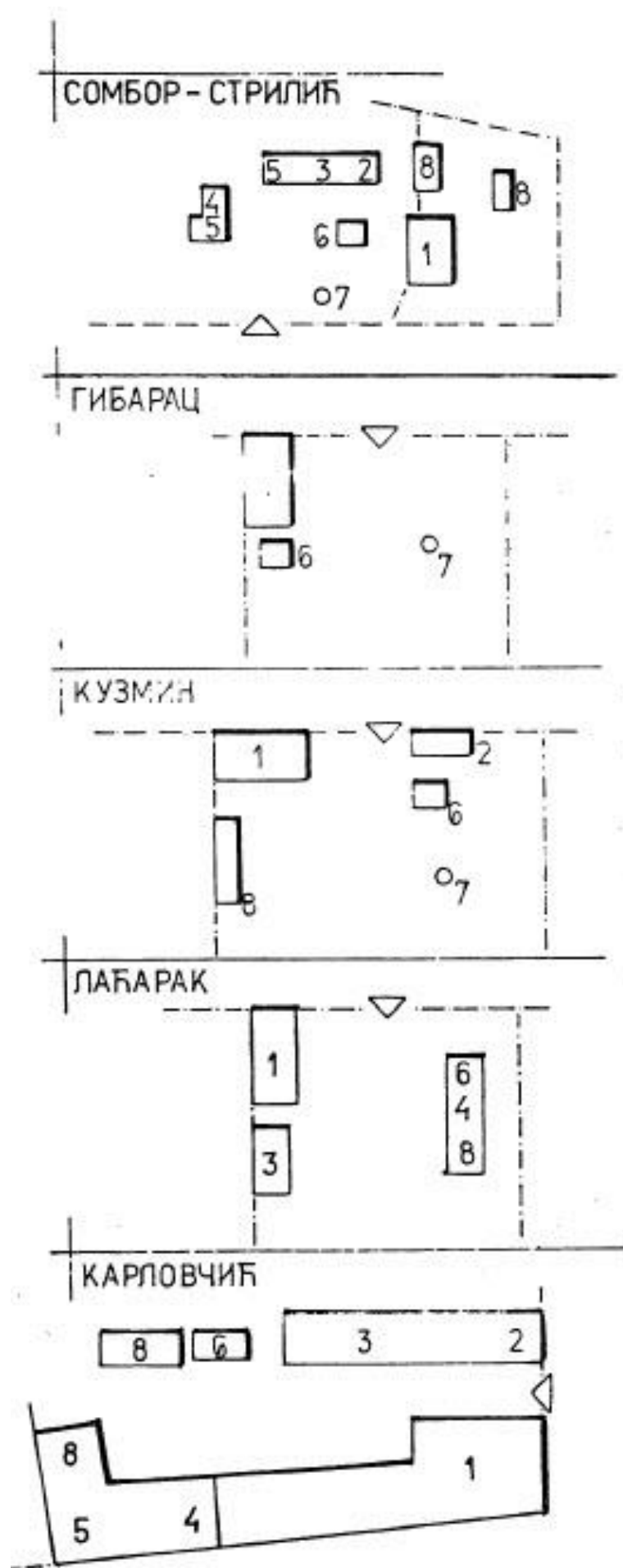

Fig. 1. Situation de l'ambar et du tchardak dans une propriété rurale (dessin dû à l'architecte Ilija Protić)

Богато декорисани амбари у Срему постављају се на видно место у дворишту, у продужетку куће, ужом улазном страном окренути према дворишту (у Гибарцу, Кукујевцима, Шиду), наспрам куће, поред улаза у двориште, окренути забатом према кући (као у Кузмину), или су забатом окренути према улици, било да су увучени (као у Лаћарку и Мартинцима) или се налазе у низу који почиње на уличној регулационој линији (као на примеру окућнице у Карловчићу, сл. 1).

У другој половини XIX века, кад се ове економске зграде граде као једна, постављају се или у чело предњег дворишта, иза куће, или пак наспрам ње.

НАЗИВИ

Данас се најчешће разликују имена којима се означава спремиште за пшеницу или јечам од оног које је намењено смештају кукуруза у клипу.³

Грађевина за смештај пшенице од дасака или облепљеног пружа назива се најчешће *амбар*, док се зидана зграда исте намене назива и *магацин*.⁴ Код грађевина ове намене термини понекад указују на фазу развоја и материјал од кога је он направљен. Наиме, у Јужном Банату старији тип од плетера је *кош*, у Ковину *кошар житњак*⁵, док новији тип од дасака Банаћани зову *амбар за жито* или *окно*.⁶ Велике зидане зграде за пшеницу и друге житарице које су градили велепоседници и трговци звале су се *магазини* и *магазини*.

За зграду од летава у којој се чува кукуруз најчешће се користе називи: *чардак* (Бачка и западни део Горњег, планинског Срема), *котобања* (у Доњем Срему и у планинском упоредо са називом чардак), *котарка* (средњи и северни Банат), *амбар* и *кош* (јужни Банат)⁷, док је код Банатских Хера уобичајен назив *хамбар*.⁸ *Чардаком* се у Срему назива и остава направљена од пружа, правоугаоне основе, док је *кош* од истог материјала, али кружне основе. У Ковину се најстарији тип спремишта за кукуруз, прављен од плетера, називао *кошар кукурузњак*.⁹ Становништво јужног Баната прави *амбар од брвана* и зове га *брвњак*.¹⁰

Као најраспрострањенији, у овом тексту у приказу постојећих типова зграда биће коришћени изрази *амбар* за спремиште за жито и *чардак* за спремиште за кукуруз у клипу.

РАЗВОЈ

Како су се житарице чувале пре појаве амбара и чардака, поред археолошких података и података из литературе, сазнаје се и из усмене народне традиције. У Банатском Новом Селу, код Срба и Румуна, сачувана је традиција да су њихови стари чували жито у житним јама-

ма. Копана је јама, њена унутрашњост је опалена, облагана сламом и унутра је стављано жито.¹¹ По причању мештана у Пивницама се и између два рата жито држало у житним јамама.¹² Слични подаци постоје и за друга места.

Амбаре и чардаке познајемо тек од времена ослобођења од Турака. Док је производња жита врло стара, кукуруз се у Војводини гаји тек од друге деценије XVIII века.¹³ Због тога се и зграде намењене његовом смештају граде од времена када се узгаја у појединим подручјима. У време екстензивног сточарства, од економских зграда прављене су само оне за смештај жита и кукуруза.¹⁴

Развој амбара и чардака прати употреба плетера, у првој фази, затим брвана¹⁵, на талпи за амбаре, а дрвених летвица за чардаке, да би се крајем XIX века почела користити и опека.

У архивама које чувају документа из XVIII века помињу се и *кошеви за чување жита и кукуруза*. Приликом пописа манастира Месића 1771. године наводе се, поред осталих манастирских зграда, и два коша од пружа за жито¹⁶, а четири године касније, поред кошева за жито, ту је и „један чардак зарад кукуруза”.¹⁷

Инвентар манастира Гргетега из 1732. године наводи да је у амбару било 200 мерава жита¹⁸, а приликом визитације манастира Раковца 1753. године забележено је да се на манастирском салашу у Бачкој налази „хамбар од дасака растови”.¹⁹ Из инвентара манастира Јаска из 1846. године сазнаје се да су постојала одвојена спремишта за кукуруз и жито и да је котобања у добром стању, а да се амбар у осредњем стању налази, док се у инвентару Дивше из 1845. не помиње да је било зграда ове намене.²⁰

У манастирским прђаворима у Срему готово да није ни било остава за смештај жита. Никанор Грујић, крушедолски архимандрит, у свом спису о прђаворима пише, поред осталог, да има прђавора, као што су Велика Ремета, Гргетег и Раковац, „где ни стопе ораће земље нема”²¹, па није ни чудно што су амбари направљени од плетера и облепљени блатом ретки.²²

Најстарији *амбари* су били направљени у облику конуса — веће кошнице — оплетени од пружа. Било их је и већих, правоугаоне основе, такође од пружа. Сви су они били облепљени глином и окречени, а покривени ражаном сламом или трском. Имућнији су правили амбаре од храстовине. Неки су били причвршћени за тле, одигнути од земље и постављени на камење и на мање стубове од опеке, а има и покретних, постављених на саонице. Под им је био од дасака, а имали су и по неколико преграда, такође од дасака, које су се могле уклонити. Тиме је било омогућено чување више врста житарица истовремено, у разним количинама. Покривени су били шиндром, трском, по крову на две воде, а касније црепом. Врата

су углавном једнокрилна, али је било и двокрилних.

Многи амбари су имали трем под истим кровом. Тешко је утврдити када се он јавља, али то је било сигурно крајем XVIII и почетком XIX века, јер је најстарији амбар забележен на терену направљен, према урезаној години на стубу трема, 1806. године. Трем је најчешће отворен, само са нижом оградом од летвица или дасака и вратницама између дрвених стубова са косницима, *пајантама*. Обично се налазио на ужој страни, али их има и подужно постављених.

Овакви амбари су скоро увек били украшени дуборезом. По правилу, највише су украшавани стубови амбара и трема, а затим пајанте, врата и површине забата, као и делови ограде. Орнаменти су геометријски и биљни. Поред уреза различитих дужина и профила, засека, зубаца, удубљења, разних профилација дуж ивица или само делимичних, чест је мотив лист са цветом, стилизован или реалне представе. Орнаменти су некад бојени црвеном, плавом, зеленом или неком другом бојом. Не забату, стубу, зиду, урезивани су година градње, име власника или мајстора.²³

Развој *чардака* може да се прати од појаве кошева од прућа, који су у насељима јужног Баната били у употреби у XVIII и XIX веку²⁴, а у Срему их срећемо и данас. Имали су облик издуженог коша уздигнутог од земље на стубовима висине око 1 m. Но, већ почетком XIX века у Банату граде се од другог материјала — брвана. Хамбари од брвана, забележени код Банатских Хера, старији су од грађевина од летава.²⁵ Раније су их покривали сламом, трском и шиндром.

У другој половини XIX и почетком XX века амбари и чардаци граде се и заједно, као једна грађевина, па се и њихов развој мора пратити паралелно. Стари амбар се понекад користи за доградњу дела за кукуруз, шупе за кола, настрешице.

Такве зграде за жито и кукуруз код Румуна исте су као и другде широм Баната. Доњи део је претворен у користан простор — магацин за жито, који је избетониран, оставу, летњу кухињу или собицу, свињац, док се у горњем чува само кукуруз, ако је у доњем жито, или је подељен на делове за кукуруз и жито. Део за кукуруз је од летава, а за жито је ограђен даскама²⁶, односно зидови амбара су од прикованих дасака.²⁷

Економски развој села и повећана производња житарица почетком века довели су, дакле, до промена у градњи ових зграда, а и данас им одређују судбину. Са повећањем производње жита дрвени амбари се све мање користе, јер су недовољни да приме увећани принос. У Бачкој су почели да губе значај. У јужном Банату амбари престају да се граде у склопу са чардацима око 1930—1935. године.²⁸ У северном Банату, у околини Новог Кнежевца, на почетку

XX века зазидани предњи део трема куће исто тако се користи као остава за зрнасту храну.²⁹

Пшеница и остала зрнаста храна чувају се по таванима кућа које се граде много темељније.

За веће количине почела је, нарочито после I светског рата, изградња посебних магацина по селима и градовима.³⁰ Сачувани су у многим местима у Војводини (Рума, Велики Гај, Велико Средиште, Хајдучица).³¹ Градили су их велепоседници на својим имањима. Познато је да

³ Г. Вуковић, *Терминологија куће и покућства у Војводини*, Нови Сад 1988, 90.

⁴ *Исто*, 90—91.

⁵ М. Милошев, *Економске зграде пољопривредних омаћинстава у насељима јужног Баната*, Рад војвођанских музеја 28 (1982—83) 94.

⁶ *Исто*, 96.

⁷ Г. Вуковић, *нав. дело*, карта „смештајни објекат за кукуруз у клипу”, 435.

⁸ Б. Којић, *нав. дело*, 174.

⁹ М. Милошев, *нав. дело*, 94.

¹⁰ *Исто*, 96.

¹¹ *Исто*, 104.

¹² Г. Марковић, *нав. дело*, 107.

¹³ Д. Поповић, *Војводина I*, Нови Сад 1939, 283.

¹⁴ Б. Којић, *Сеоска архитектура и руризам*, Београд 1958, 94.

¹⁵ *Исто*.

¹⁶ Р. М. Грујић, *Прилози историји српских банатских манастира у другој половини 18. века*, Богословски гласник (Сремски Карловци 1906) 96.

¹⁷ М. Милошевић, Ј. Нешковић, *Архитектонски објекти манастира Месића*, Рад војвођанских музеја 3 (1954) 344.

¹⁸ Збирка Радослава Грујића у Музеју Српске православне цркве, 480.

¹⁹ Д. Руварац, *Опис српских фрушкогорских манастира 1753. године*, Српски Сион (Сремски Карловци 1904) 318.

²⁰ Б. Кулић, *Инвентари фрушкогорских манастира Дивше и Јаска за 1845. и 1846. годину*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине XVI (Нови Сад 1990) 91—102.

²¹ Д. Руварац, *Фрушкогорски манастири и њихови прњаворци*, Архив Карловачке митрополије 1914, 238—239.

²² Податак добијен приликом теренских истраживања јазачког прњавора 1991. године.

²³ М. Петровић, *О чувању и млевењу жита*, „ПЧЕСА” IV, Нови Сад — Ченеј 1988, 71.

²⁴ Б. Којић, *Сеоска архитектура*, 174.

²⁵ *Исто*, 174—175, погледати фотографије амбара од брвана из села Кусића и Крушчице.

²⁶ М. Малуцков, *Румуни у Банату*, Нови Сад 1985, 100.

²⁷ М. Милошев, *нав. дело*, 98.

²⁸ *Исто*.

²⁹ *Заштита споменика културе на територији општине Нови Кнежевац*, Међуопштински завод за заштиту споменика културе, Суботица 1986, 37.

³⁰ Р. Николић, М. Милошевић, *Амбари у Стапару*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине II, Нови Сад (1958) 242.

³¹ М. Милошев, *нав. дело*, погледати фотографије магацина на страни 105, 106.

је спахија Мелница око 1870. године подигао на свом имању у Великом Гају магазин са 4 етажe, који је могао да прими око 250 вагона разних житарица.³²

Велике зграде за зрнасту храну градили су се поред обала Тисе, у Бали и у Крстуру, одакле је шлеперима транспортовано жито.³³

Даљу судбину амбара у неким крајевима одређивао је и недостатак дрвене грађе, као у околини Сомбора (Стапару), где почетком века више није било довољно храстовине, јер су шуме искрчене.

Повећана производња кукуруза довела је до градње још већих чардака, који се постављају на угледнијим местима у окућници, често поред куће на уличној линији. Величина имања и економска снага породице оличена је у кукурузу. Онај који је имао више земље, имао је више и кукуруза, па му је била потребна и већа зграда за његово чување. Ови чардаци се праве од дрвених летвица, најчешће вертикалних, док их од плетера граде и даље сиромашне породице. И једни и други постављају се на зидане стубове различите висине, или над зидане просторије, које се користе као кокошињци, штале и шупе. У њих се улази преко мердевина, *лотри*, или степеница. Дрвену конструкцију могу да прате трем са уже стране, трем са дуже стране основе, што је чешће, или трем (мали балкон на конзолама) који се гради на улазу у грађевину.

Двоводни кров покрива се бибер или фалцованим црепом и понекад завршава настрешницом за пољопривредне алатке.

Из овога се види да су чардаци по величини увелико прерасли амбаре, а да су од њих преузели тремове и украсе. С временом су ти украси постали специфични. Орнамент је и овде геометријски и биљни, понекад и животињски, али је прозачнији, чипкастији, пратећи тако решеткасту провидност чардака. Украшавају се стубови и парапети трема и тремима, степенице, завршница крова у облику цикцак линије, флоралних мотива или гвоздени детаљи на кључаоници и на крову.

Велики чардаци за кукуруз у клипу граде се већ крајем XIX и на почетку XX века. Вршац их је тада имао неколико за индустријске и трговачке потребе³⁴, а постајали су и у другим градовима.

Данас чардаке у Банату праве од летава, са украсима „шлингерајима“ (резбареном даском или летвама у боји), а покривају их црепом. Испод чардака је или обор за свиње, или је од бетона начињен „магацин“ у коме држе пшеницу. Неки испод имају летњу кухињу или шупу за кола. Кукуруз чувају док га не окруне, што обично бива с пролећа, када му је на тржишту већа цена.³⁵

На ченејским салашима, као последица претежног бављења сточарством, није било амбара. Откад се „зна и памти“, жито се чувало на таванима кућа и у магацинима. Подови та-

вана били су облепљени глином са додатком балеге, и омазани тако да је жито чувано у сувом и безбедном. Када је производња у XIX веку повећана и простор на тавану постао мали за сав принос, почела је градња магацина иза постојеће куће или штале. То су зграде различитих величина. Понекад се и чардак користио за чување жита, али су се претходно његови зидови облагали даскама.³⁶

КАРАКТЕРИСТИЧНИ ТИПОВИ

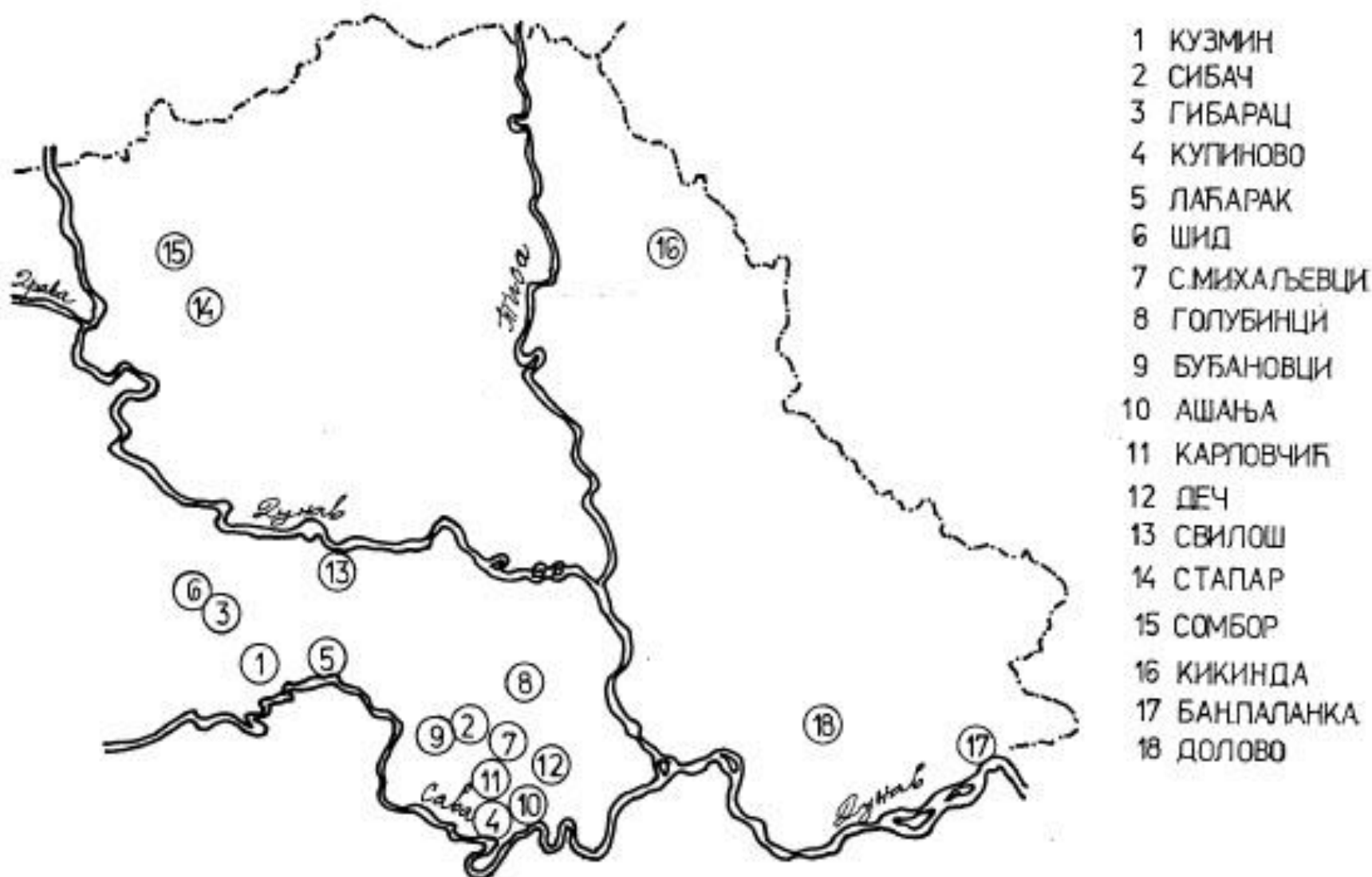
Поделу економских зграда намењених смештају жита и кукуруза могуће је направити на више начина. По Р. Николићу и М. Милошевићу, амбари у Стапару деле се на:

- а) амбар од пружа, на саоницама и са кровом пруженим до предњих крајева саоника, са чијих се крајева подижу стубови те придржавају препуштен кров;
- б) дрвени амбар на саоницама, без трема испред предњег дела, са орнаментисаним стубовима на крајевима саоника;
- в) дрвени амбар са тремом, орнаментисаним стубовима и оградом испред предње уже стране;
- г) дрвени амбар без саоница и без трема са орнаментисаним пиластрима;
- д) дрвени амбар са тремом испред дуже стране амбара, са украшеним стубовима и ниском оградом на трему.³⁷

По нашем мишљењу, као критеријум може се узети хронолошка подела на слободно стојеће зграде и композиције. Слободно стојеће зграде намењене чувању жита деле се још на оне које су *покретне*, односно на амбаре на *саоницама* и оне које нису могле да се померају — *непокретне*. У складу с тим биће приказано богатство облика амбара и чардака као појединачних зграда, а потом и њихове композиције.

У раду су коришћени подаци до којих смо дошли приликом изласка на терен протекле три године, а као извори су коришћени и подаци из литературе објављене углавном у послератном времену и документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе, која је веома оскудна и често се своди само на помињање ове врсте зграда шга на фотографије снимљене од 60тих година до данас. Са сигурношћу се може рећи само то да данас постоје зграде које су под заштитом или је покренут поступак њихове заштите, док је за остале, које су у ранијим периодима евидентирале, то неизвесно.

Због свега тога карактеристични типови и њихове особености биће првенствено представљени кроз заштићене зграде и оне које су евидентирале на терену последњих година. У Војводини су заштићени или уживају претходну заштиту следећи амбари и чардаци (карта, сл. 2):

Сл. 2. Карта заштићених и евидентираних амбара и чардака

Fig. 2. Carte des ambars et des tchardaks inventoriés et protégés

— у Срему:

1. амбар у Кузмину, Савска 94 (реш. бр. 265/75, 3. 08. 1976, Ср. Митровица),
2. амбар из Сибача, налази се у заштићеној окућници у Купинову (реш. бр. 199/76, 9. 02. 1977, Ср. Митровица),
3. амбар у Кузмину, 3. Јовина 57 (реш. бр. 176/7, 7. 05. 1976, Ср. Митровица),
4. амбар у Гибарцу, М. Тита 7 (реш. бр. 119, 24. 12. 1980, Ср. Митровица),
5. амбар у Гибарцу, М. Тита 42 (реш. бр. 120, 25. 11. 1980, Ср. Митровица),
6. амбар у Лаћарку, 1. новембра 174 (реш. бр. 130, 10. 02. 1981, Ср. Митровица),
7. амбар у Шиду, М. Пијаде 42 (реш. бр. 186/75, 4. 08. 1976, Ср. Митровица),
8. амбар у Шиду, Змај Јовина 62 (реш. бр. 187/75, 3. 03. 1976, Ср. Митровица),
9. амбар са чардаком *котобањом* у Сремским Михаљевцима (реш. бр. 184/75, 25. 05. 1976, Ср. Митровица),
10. амбар са чардаком *котобањом* у Голубинцима, Шимановачка 130 (реш. бр. 190/75, 25. 06. 1976, Ср. Митровица),
11. амбар са чардаком *котобањом* у Бућановцима (реш. бр. 254, 17. 12. 1976, Ср. Митровица),
12. амбар са чардаком *котобањом* у Ашањи, М. Тита 16 (реш. бр. 178/75, 3. 06. 1976, Ср. Митровица),
13. амбар са чардаком *котобањом* у Купинову, Савска 15 (реш. бр. 182/75, 30. 12. 1976, Ср. Митровица),
14. амбар са чардаком *котобањом* у Купинову, Ж. Маричића 17 (реш. бр. 181/75, 4. 06. 1976, Ср. Митровица),
15. више економских зграда, амбара и чардака у склопу окућнице у Карловчићу, Улица Шпајанска 50 (реш. бр. 179/75, 3. 06. 1976, Ср. Митровица),
16. амбар у Дечу (реш. бр. 134/79, 30. 11. 1981, Ср. Митровица),
17. амбар са чардаком *котобањом* у Голубинцима, Пазовачка 40 (реш. бр. 115/73, 7. 09. 1974, Ср. Митровица),
18. амбар са чардаком *котобањом* у Голубинцима, Пазовачка 64 (реш. бр. 181, 12. 09. 1974, Ср. Митровица),

10. амбар са чардаком *котобањом* у Голубинцима, Шимановачка 130 (реш. бр. 190/75, 25. 06. 1976, Ср. Митровица),
11. амбар са чардаком *котобањом* у Бућановцима (реш. бр. 254, 17. 12. 1976, Ср. Митровица),
12. амбар са чардаком *котобањом* у Ашањи, М. Тита 16 (реш. бр. 178/75, 3. 06. 1976, Ср. Митровица),
13. амбар са чардаком *котобањом* у Купинову, Савска 15 (реш. бр. 182/75, 30. 12. 1976, Ср. Митровица),
14. амбар са чардаком *котобањом* у Купинову, Ж. Маричића 17 (реш. бр. 181/75, 4. 06. 1976, Ср. Митровица),
15. више економских зграда, амбара и чардака у склопу окућнице у Карловчићу, Улица Шпајанска 50 (реш. бр. 179/75, 3. 06. 1976, Ср. Митровица),
16. амбар у Дечу (реш. бр. 134/79, 30. 11. 1981, Ср. Митровица),

³² Исто, 105.

³³ Заштита споменика културе на територији општине Нови Кнежевац, 33, 41.

³⁴ М. Милошев, *нав. дело*, 105.

³⁵ Р. Николић, *Привредне прилике*, Банатске Хере, Нови Сад 1958, 89.

³⁶ М. Петровић, *нав. дело*, 76—77.

³⁷ Р. Николић, М. Милошевић, *нав. дело*, 239—243.

19. чардак у Свилошу, Фрушкогорска 97 (реш. бр. 01613/2, 25. 10. 1981, Нови Сад),
20. чардак од плетера, Купиново, Савска 21 (под претходном заштитом од 1991. године),
21. амбар са чардаком *котобањом* у Сремским Михаљевцима, Прховачка 70 (под претходном заштитом од 1990. године);

— у Бачкој:

1. амбар у Стапару, Лењинова 49 (реш. бр. 38, 2. 03. 1984, Суботица),
2. амбар у Стапару, М. Тита 139 (реш. бр. 89, 8. 02. 1952, Нови Сад),
3. амбар и чардаци на салашу Стрилић (покренут поступак стављања под заштиту Закона 1988. године).³⁸ У Банату нема заштићених, већ само евидентираних зграда као што су амбар у Ки кинди, чардаци у Банатској Паланци, чардаци у Долову.

АМБАРИ

Као слободно стојећи јављају се у два основна облика, као *амбари на саоницама (балванима)* и *непокретни амбари*.

Амбари на саоницама

Пореклом су из динарских крајева³⁹ и појављују се у Војводини са миграцијама Срба за време турске владавине на овом подручју, а почетком XVIII века граде се масовно.⁴⁰

Ова врста зграда је малих димензија, правоугаоне основе, са зидовима од плетара или дрвета, покривена трском или биберцрепом и најчешће с дашчаним подом. Део за смештај жита постављен је на два паралелна дрвена дебла, балвана, који су на предњем делу повијени нагоре и изгледају као саонице. На саонице су тада са горње стране постављени стубови, који их повезују с кровом.

Кров је двосливни, ретко тросливни, прост или на распињаче. Као кровни покривач користе се трска, биберцреп, а понекад у недостатку трске и кукурузовина.

Захваљујући саоницама, ови амбари су покретни. У случају потребе или породичне деобе, превлаче се с једног места на друго. Пренос се врши када је киша и земљиште раскалањено; амбар се опаше ланцима, а вуче га по 6—8 коња.

У амбар се жито сипало кроз врата на предњем, готово увек дашчаном забату, над којим је понекад препуштен кров као заштита од закишњавања. Жито је узимано из зграде на тај начин што је на доњој страни постојао отвор кроз који је, под притиском масе која се налазила у унутрашњости, цурило напоље. Унутрашњост је могла бити изједна, и онда се чувала само једна врста житарица, а могла је бити и издељена.

О амбарима на саоницама данас се може говорити на основу постојећих зграда у Стапару, Кикинди и на сомборским салашима. Документација у Заводу је непотпуна па ће, заједно са подацима из литературе, послужити као илустрација њиховог постојања на овом простору.

По амбарима на саоницама и њиховом украшавању најпознатији је Стапар. Више десетина ових зграда представљено је међу споменицима културе амбаром из Лењинове улице бр. 49. Скелетне је конструкције, носећи стубови и саонице тесани су од храстовине, док су талпе, које се хоризонтално слажу у носеће стубове, од чамовине. Двосливни кров је покривен биберцрепом. Жито се сипало на предњем дрвеном забату. На грађевини је са предње стране урезана година градње — 1838.

Амбар на салашу Стрилић (сл. 3), 15 km северно од Сомбора, направљен је или преправљен 1913. године. Дрвене је скелетне конструкције, са испуном од унизаних талпи, двосливног крова покривеног трском и кукурузовином. Над предњим забатом, где су врата за сипање жита, налази се изразито испуштена стреха. Отвор за истицање жита је на истој страни. Рам и покретна вратанца су од гвожђа. Распињача са детаљем у облику срца, врата од слаганих дашчица и метални оков на кључаоници његов су украс.

У поређењу са претходним амбаром и сачуваним зградама у Билићу и другим салашима, уочава се да је масивније грађен него они, што може да указује на то да је грађен по угледу на старије зграде исте намене, али без претензија да се помера са једног места на друго.

Амбар у Кикинди (сл. 4), у улици Немањиној бр. 178, димензија 4x1,20 m и висине 3 m, направљен је од плетера, са унутрашње стране облепљеног блатом. Покривен је трском која лежи на простој дрвеној конструкцији. Са предње стране амбара је отвор за излазак пшенице. На предњем дрвеном забату су дрвена врата, где се пшеница сипа. Основа амбара подељена је на два дела ради смештања разних врста житарица. Спољашњост амбара, његови зидови од плетера и стубови окречени су гашеним кречом у комбинацији са сивом земљаном бојом. Својим изгледом прави је украс домаћинства у коме се налази.⁴¹

Амбари на саоницама сачињени од плетера у Стапару, Баноштору, Бачком Петровцу помињу се у Заводској документацији, али о њима нема никаквих ближих података.

Из истог извора сазнајемо да је 60тих година евидентиран амбар у Нештину, направљен почетком XIX века, од храстовог и буковог дрвета, код кога се као и код осталих зграда за сипање жита користио отвор са предње стране.⁴²

Сл. 3. Амбар на саоницама — Салаш Стрилић код Сомбора, 1990.

Fig. 3. Ambar sur patins — Ferme Strilić, près de Sombor, 1990.

Непокретни амбари

Ова врста амбара нема посебног назива сем у западном Срему, где се зграде направљене тако да могу да се расклопе и поново склопе називају амбари на преношење.

Постављају се у продужетку куће, наспрам ње, забатом или тремом њој окренути, а када се постављају на зидани сокл и повезују са зградама друге намене, окрећу се забатом према улици, или се граде у челу предњег дворишта и уклапају у већу целину.

Ова врста зграда гради се, према подацима добијеним на терену у Срему, тако што се на темељаче постављају дрвени диреци, а у њихове жлебове улажу талпе, најчешће хоризон-

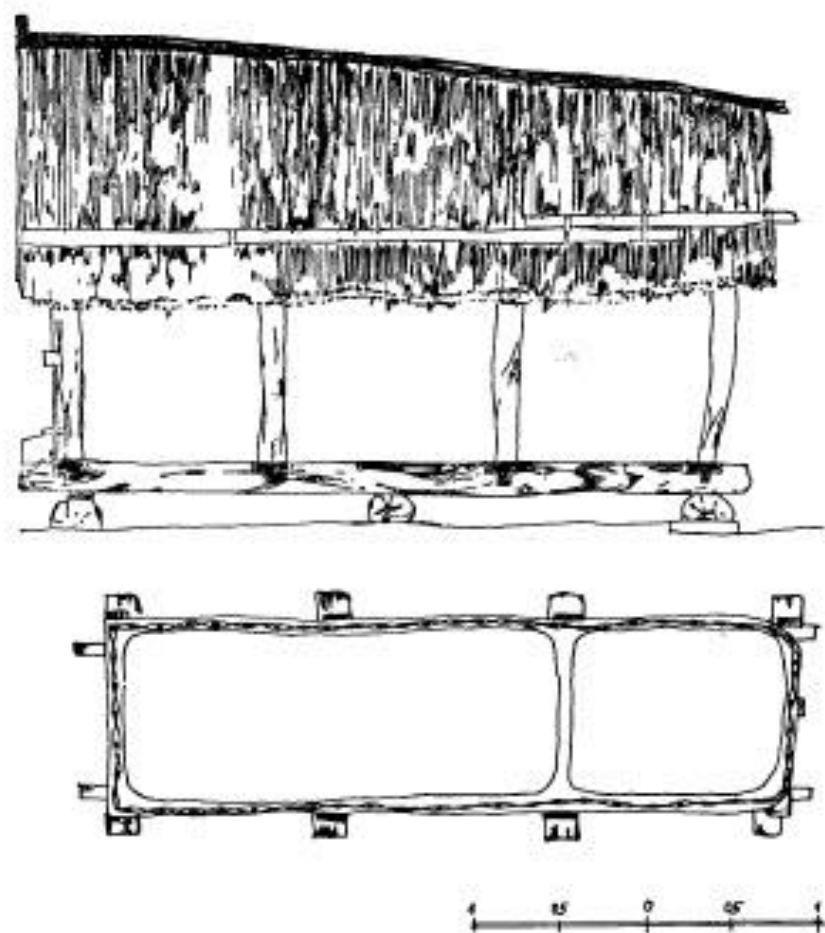
³⁸ М. Бекић, *Прилог проучавању сомборских салаша*, Салашко насеље Панчево и салаш Стрилић, Грађа за проучавање споменика културе Војводине XV (1988) 152—158.

³⁹ Р. Финдрик, *Трагови старословенских и средњевековних конструкција у нашој народној архитектури*, ГЕМ 49 (Београд 1985) 99.

⁴⁰ Б. Дуранци, *Стапарски амбари на саоницама*, 6. изложба „Из историје пољопривреде“, Нови Сад 1984, 25.

⁴¹ Досије Кикинда бр. 175, документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе, Нови Сад.

⁴² Досије Нештина бр. 35, документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе.

Сл. 4. Амбар у Кикинди (В. Бунарџић, Г. Микитишин, Н. Ковјанић)

Fig. 4. Ambar à Kikinda (dessin dû à V. Bunardžić, G. Mikitišin, N. Kovjanić)

тално, мада има случајева да се постављају и вертикално. Из цртежа основе амбара из Карловчића (сл. 5) види се како распоред дирека одређује број преграда у унутрашњости зграде. Наиме, наспрам дирека са спољне стране налази се стуб са унутрашње, и улагањем дасака којим се повезују спољашњи са унутрашњим и унутрашњи стубови међусобно праве се „окца“ или „окна“ за чување пшенице и других врста житарица, мекиња, брашна. Преграде могу да се померају зависно од количине која се чува.

Амбари се покривају кровом на две воде, кровна конструкција је проста или на распињаче. Покривају се трском, шиндром, даском или биберцрепом. Стари кровни покривачи на сачуваним зградама данас се увелико замењују фалцованим црепом.

Постојање или непостојање трема један је од елемената по којима се могу поделити, с тим што свака група има по више варијанти, од којих ће бити изнете само најраспрострањеније:

А. амбари без трема:

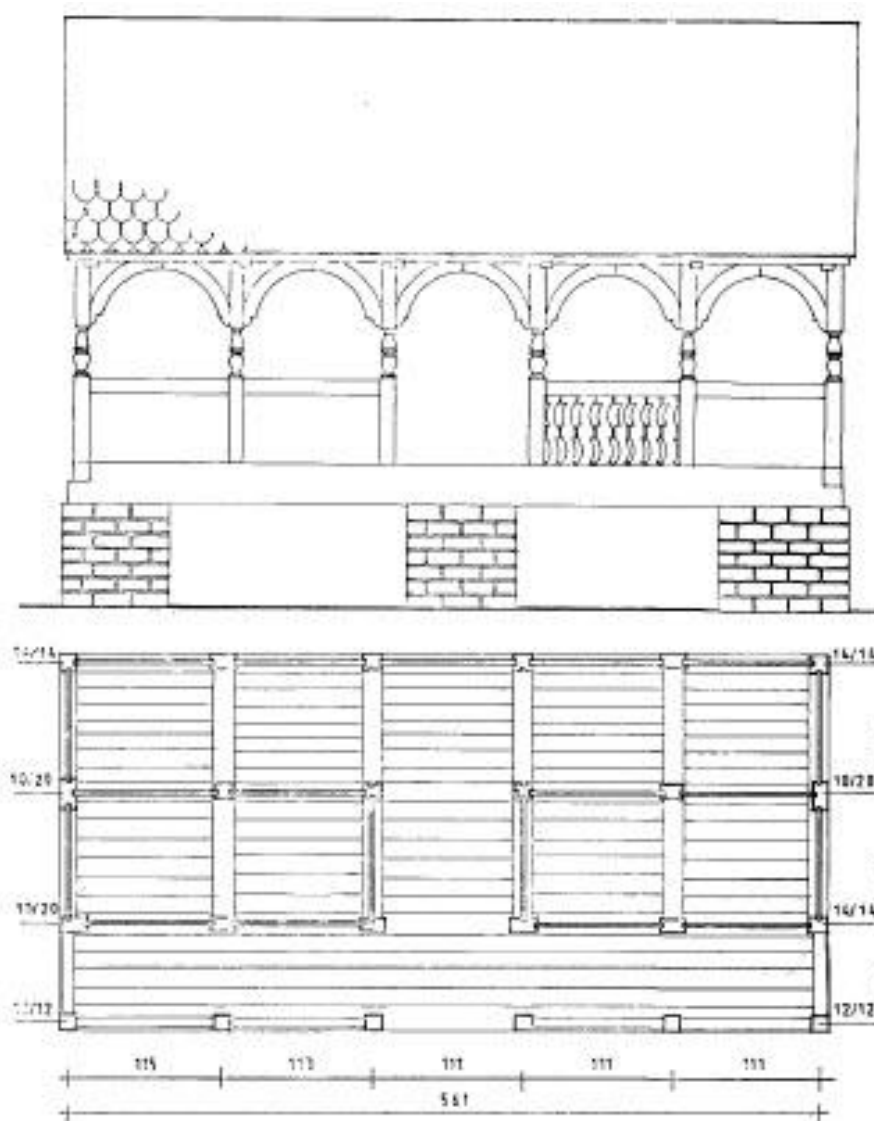
- а. амбари са забатом у равни зида,
- б. амбари са препуштеним кровом над забатом,
- в. амбари са избаченим забатом.

Б. амбари са тремом:

- а. трем са уже стране,
- б. трем са дуже стране зграде.

А. а. Амбари са забатом у равни зида су најраспрострањенији. Пример овакве зграде је амбар у Кузмину, у Савској улици бр. 94 (сл. 6). Представник је сеоске архитектуре с краја XIX века. Првобитно је био смештен у продужетку куће, а данас се налази у економском делу. Направљен је од храстовине. Првобитни кровни покривач — шиндра — сачуван је само на „сливку“ испод забата, а кров је данас покривен биберцрепом. Касете на забату су постављене у два нивоа, у облику су троугла или правоугаоника, међусобно одвојене ширим даскама. Направљене су од укусо и хоризонтално слаганих дасака, а са унутрашње стране су уоквирене изрезаним дашчицама.

Истом типу припада амбар из Сибача (сл. 7), који је пренет у заштићену целину у Купиново. Нешто већих димензија, постављен је над живинарником озиданим опеком. Карактерише га богата биљна декорација на предњој, ужој, и делу бочне, дуже, стране. Изведена је урезивањем у дашчану подлогу и касније бојена. Као мотиви на стубовима бочне стране налазе се лозице са лишћем, цвећем, розетама, обојене жутом, црвеном или зеленом бојом. Предња страна је издељена у четири поља хоризонтално профилисаних дасака, омеђаних са пет декорисаних стубова. Посебна пажња посвећена је украшавању предњег забата. Израђен је од хоризонтално ређаних талпи, на које су по-

Сл. 5. Амбар са тремом на дужој страни — Карловчић (С. Темерински, В. Томашевић)

Fig. 5. Ambar muni d'une galerie construite devant le côté le plus long du bâtiment — Karlovčić (S. Temerinski, B. Tomašević)

Сл. 6. Амбар — Кузмин, Савска 94

Fig. 6. Ambar — Kuzmin, 94, Savska

Сл. 7. Амбар — Купиново, окућница Путник

Fig. 7. Ambar — Kupinovo, propriété de la famille Putnik

стављене изрезане дашчице тако да се добије утисак да постоје лучни прозори или нише. Утисак је појачан бојењем.

б. Више амбара са препуштеним кровом над забатом евидентирано је у Мартинцима (сл. 8) и у Лаћарку. Зграда у Лаћарку, у улици 1. новембра бр. 174 (сл. 9), повучена је у двориште и постављена наспрам стамбене зграде иза главне куће. Сачувана је заједно са накнадно додатом шупом и чардаком. Декорација је изведена на предњем забату. Декоративно резане дашчице оивичавају правоугаона поља, постављена у три низа. Распињача је са слемењачом повезана гредицом, на коју су прикуцане дашчице у облику срца. Испод забата налази се сливак од дрвених црепова формата биберцрепа. Испод њега је дрвена резана дашчица као и код забата. Препуштена венчаница подупрта је косницима. Амбар је обојен жуто.

в. Избачени забат карактеристика је амбара Ранка Крњајића из Кузмина (сл. 10). Направљен је почетком XIX века. Богат украс издвајао га је од осталих грађевина ове намене и раније, те се нашао међу зградама народног градитељства које су Јанко Хољац и Мартин Пилар забележили на терену 1885. године.⁴³ Декорација забата је изведена поделама у три нивоа, а сваки је издељен на неколико поља. За омеђавање тих поља коришћене су дуборезане даске оивичене украсним дашчицама различитог облика и израде. Даске забатног зида

су слагане на преклоп и на сучељавање, што, поред лепоте, доприноси и заштити зграде од закишњавања. Мотиви урезани на даскама оријенталног су порекла, јер је амбар градио босански пребег Петар Тулајн.⁴⁴

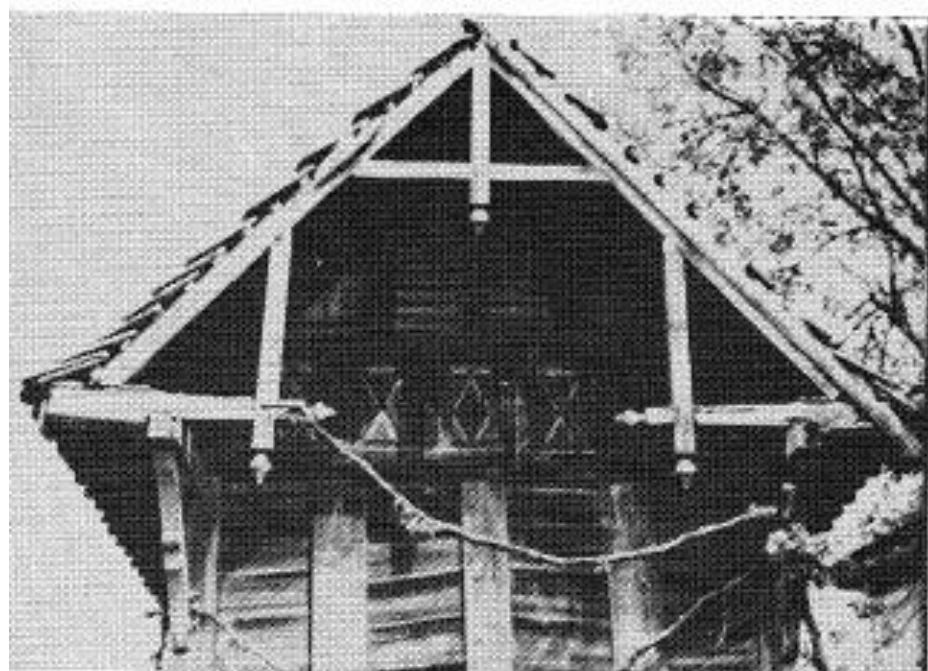
Б. а. Амбари са тремом са уже стране градили су се у западном Срему и слични су оваквим зградама у Славонији.⁴⁵ Трем може да буде отворен, да има ниску дашчану оградицу или да се потпуно затвара резаним даскама у горњем делу.

Амбари у Шиду, у улици М. Пијаде бр. 62 (сл. 11) и у Кукујевцима, у улици Стјепана Радића бр. 26, најлепши су примери зграда са отвореним тремом и украшени су на готово идентичан начин, што указује или на истог мајстора, или на стил украшавања једног времена. На амбару у Шиду је урезана на једном од директа година градње — 1806 (сл. 12), док се за зграду у Кукујевцима не зна тачно кад је грађена. Улаз у трем чине четири резбарена стуба. На амбару у Кукујевцима, испод архитравне греде, између стубова су убачена два савијена комада дрвета која чине лук. Поред стубова резбарени су и лукови и греда. Декорација је изведена урезивањем и дубљењем дрвета.

⁴³ *Kroatische Bauformen* III, Загреб 1905.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ А. Freudenreich, *Kako narod gradi na području Hrvatske*, Zagreb 1972, 67—68.

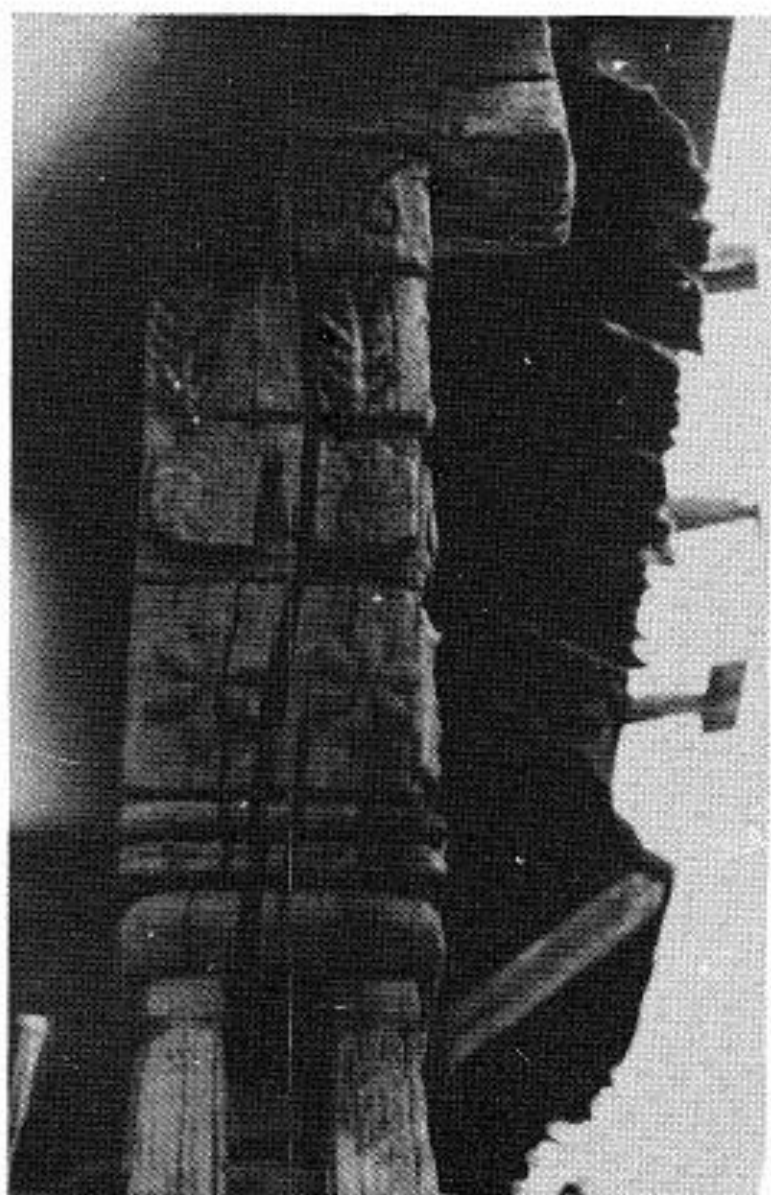
Сл. 8. Амбар, препуштена настрешница над забатом — Мартинци, Сремска 121

Fig. 8. Ambar, auvent protégeant le pignon — Martinci, 121, Sremska

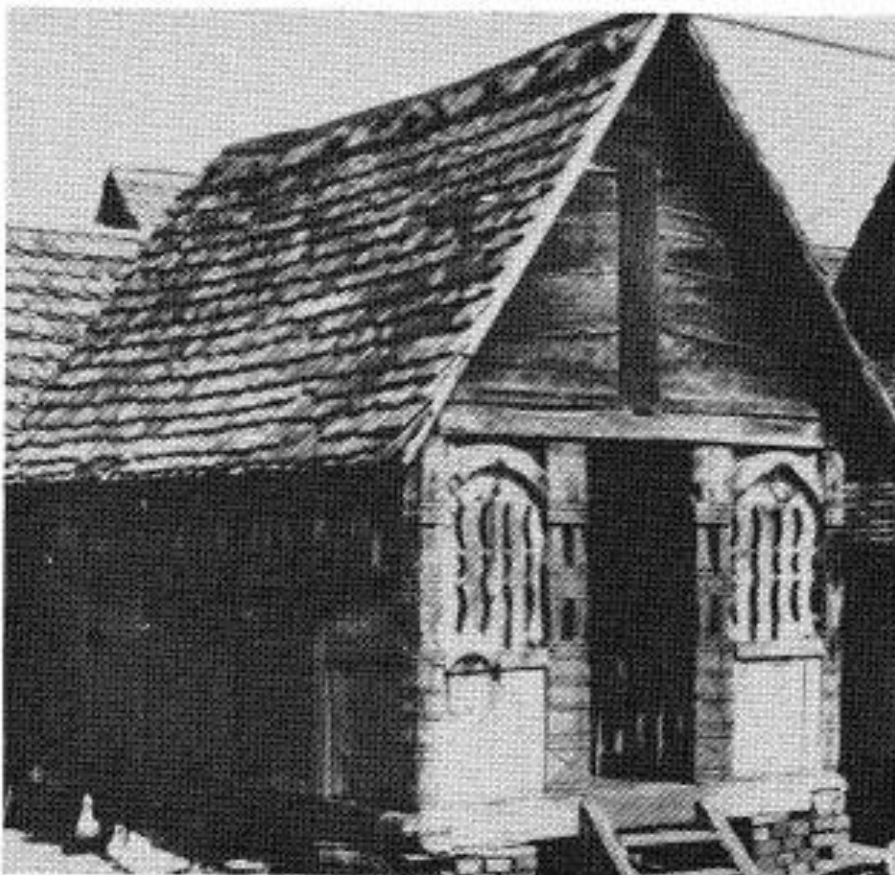
Сл. 9. Амбар, препуштена настрешница над забатом — Лаћарак, 1. новембра 174

Fig. 9. Ambar, auvent protégeant le pignon — Lačarak, 174, rue du 1er novembre

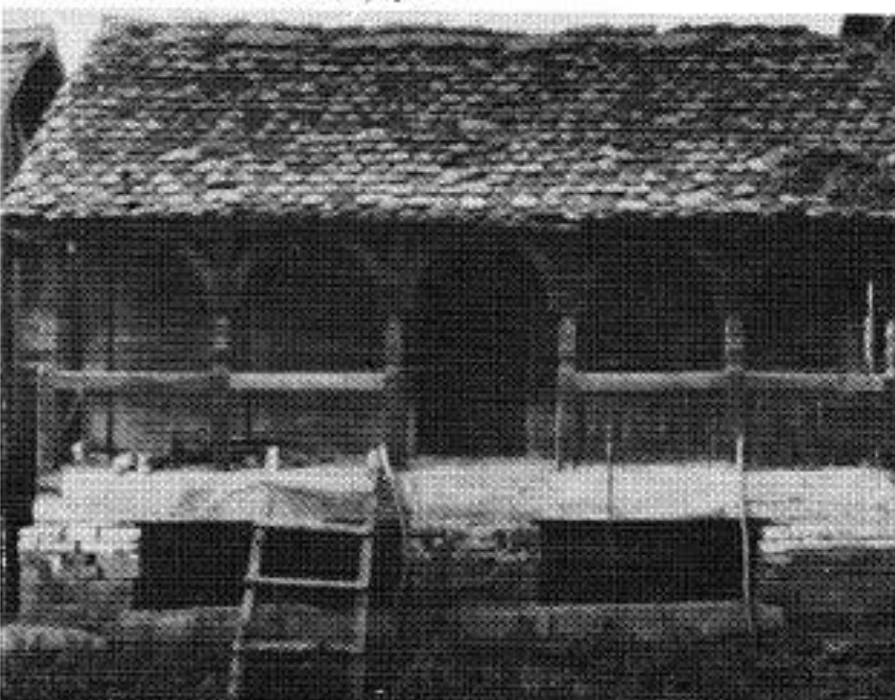
Сл. 12. Амбар са отвореним тремом — Шид, М. Пијаде 62, стуб трема са годином изградње зграде

Fig. 12. Ambar à galerie ouverte — Sid, 62, rue de M. Pijade, colonne de la galerie portant l'année de construction du bâtiment

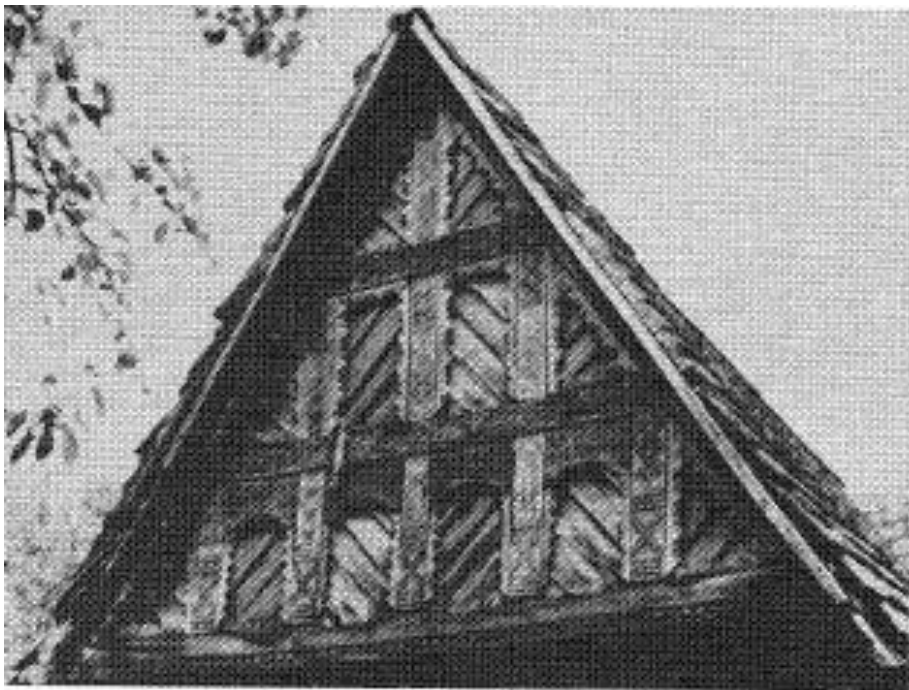
Сл. 13. Амбар са затвореним тремом — Гибарац, М. Тита 42, изглед предње стране

Fig. 13. Ambar à galerie vitrée — Gibarac, 42, rue du Maréchal Tito, façade

Сл. 15. Амбар са тремом са дуже стране — Карловчић, Шпајанска 50, изглед трема

Fig. 15. Ambar pourvu d'une galerie adossée au côté le plus long du bâtiment — Karlovčić, 50, Spajanska, vue de la galerie

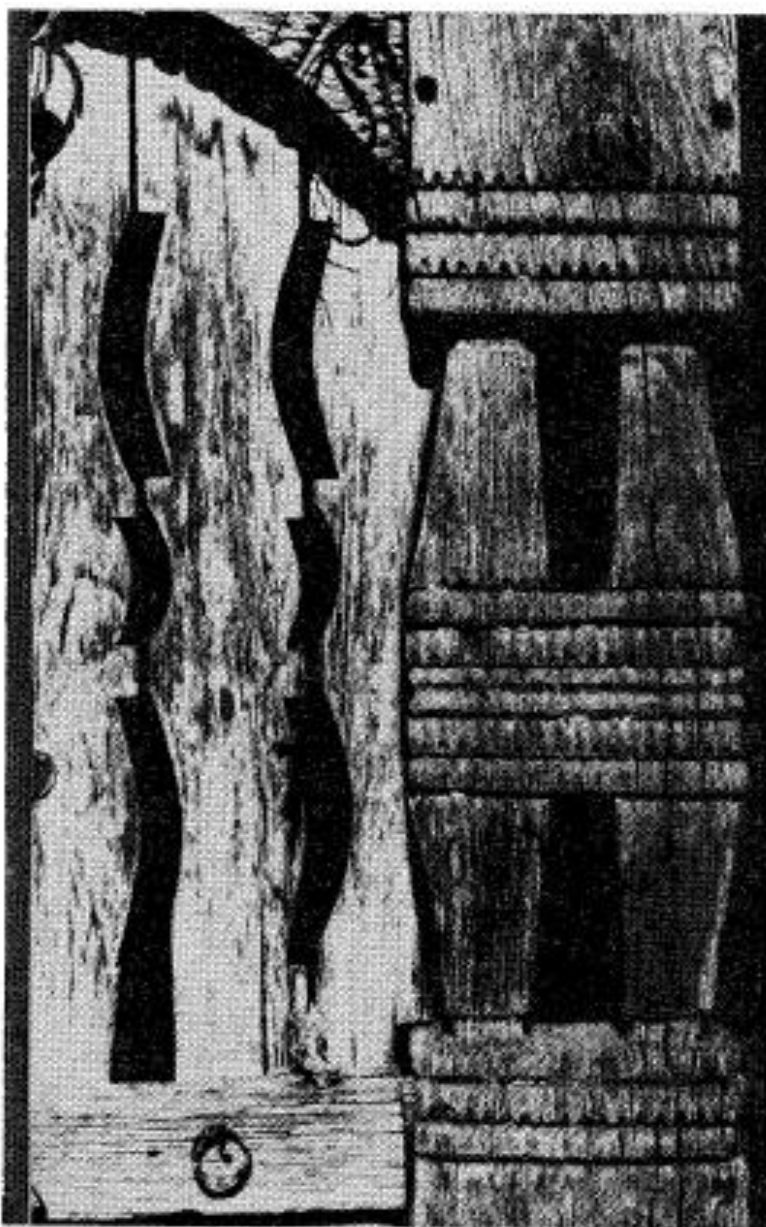

Сл. 10. Амбар, избачени забат — Кузмин
Fig. 10. Pignon en saillie — Kuzmin

Сл. 11. Амбар са отвореним тремом — Шид,
М. Пијаде 62

Fig. 11. Ambar à galerie ouverte — Sid, 62, rue
de M. Pijade

Сл. 14. Амбар са затвореним тремом — Гибарац,
М. Тита 42, детаљ декорације

Fig. 14. Ambar à galerie vitrée — Gibarac, 42, rue
du Maréchal Tito, décoration, détail

Више амбара са затвореним тремом сачувано је у Беркасову, Кукујевцима, Гибарцу. Зграда у Гибарцу, у улици М. Тита бр. 42 (сл. 13), направљена је од храстових талпи, покривена биберцрепом. Трем украшавају четири стуба, од којих су стубови на улазу упадљиво обликовани, готово скулпторски (сл. 14). Између стубова у доњем делу су вертикално постављене даске, док су оне у горњем резане. Изнад њих су дрвени делови савијени у облику лука, исто тако украшени. Сличност са амбарима у Шиду и Кукујевцима је очигледна.

б. Трем са дуже стране налази се на амбару у Стапару, у улици М. Тита бр. 139⁴⁶, и на амбару у Карловчићу, у улици Шпајанској бр. 50 (сл. 5, 15), направљеном 1885. године. Амбар у Карловчићу постављен је у низу економских зграда наспрам куће (сл. 1). Од храстовине је, покривен биберцрепом. Трем има лукове и ниску оградицу.

ЧАРДАЦИ

Типови самосталних зграда за смештај кукуруза умногоме прате типове амбара, од којих се на терену може наћи:

1. чардак правоугаоног облика, каквих и данас има у Руми, Беркасову, Купинову (сл. 16) и другим местима Срема; направљен је од плетера, постављен над зиданом просторијом или на зиданим стубовима; двосливни кров покривен је биберцрепом; као кровни покривач овој врсти чардака некада је служила шиндра, трска.

2. чардак правоугаоног облика направљен од брвана, покривен трском, шиндром или цре-

⁴⁶ Р. Николић, М. Милошевић, *нав. дело*.

Сл. 16. Чардак од плетера — Купиново, Савска 21

Fig. 16. Tchardak en osier — Kupinovo, 21, Savska

пом, постављен на зидане стубове или зидове од опеке, евидентиран је на подручју јужног Баната;⁴⁷

3. чардак од летвица (на салашу Стрилић, сл. 17), исто тако постављен над зиданом просторијом, јавља се у неколико варијанти; зависно од тога да ли су летвице водоравне или вертикалне, у јужном Банату разликују се по конструктивном склопу:

а. зграде са водоравним летвицама, највише заступљене јужно и југоисточно од Вршца,

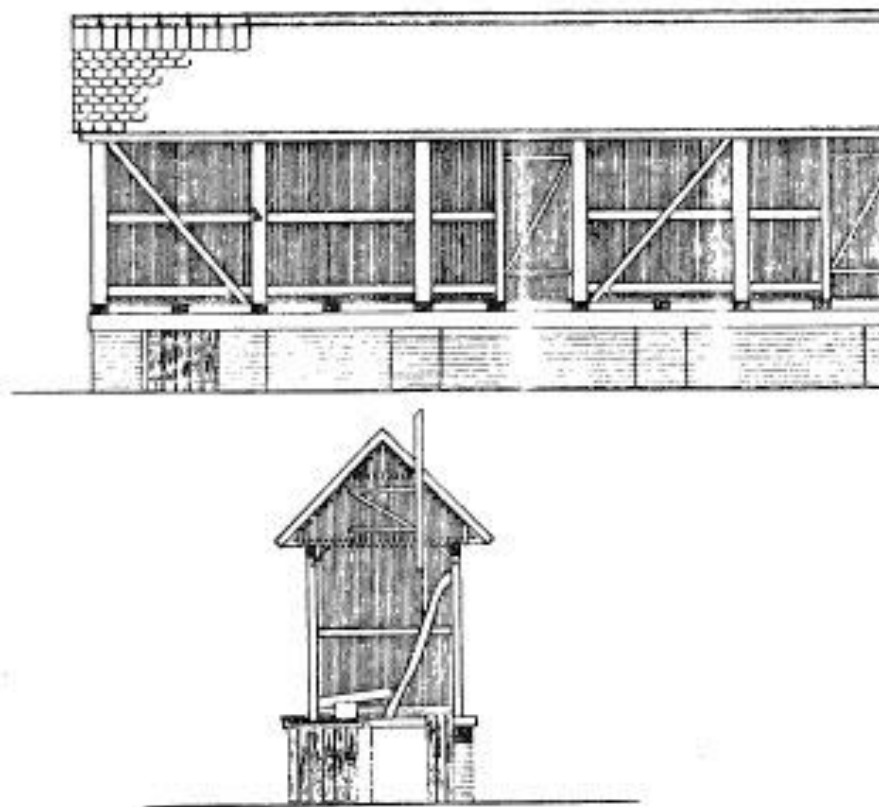
б. зграде са вертикалним летвама, *котарке*, које се чешће налазе у местима северно од Вршца.⁴⁸

У осталом делу Војводине нису забележене овако јасно направљене поделе овог типа чардака. У Срему је забележено да се летвице постављају и укосо, тако да делују декоративно. Чардаци направљени од летвица могу имати трем са уже стране, као чардак у Соту (сл. 18), који чини целину с амбаром у истој окућници, са дуже стране, или трем на конзолама на улазу у унутрашњост зграде.

4. Чардаци дрвене конструкције, чија је чеона страна, окренута ка улици, направљена од опеке, или су обе спољне стране направљене од истог материјала. Чардак у Госпођинцима, у улици Лоле Рибара бр. 24, карактерише предњи зид украшен зиданим ступцима, неједнаке висине. Доња просторија користи се за свињац. И ова врста чардака може имати трем, као, на пример, чардак из Баранде (сл. 19).

АМБАРИ И ЧАРДАЦИ ЗАЈЕДНО

Амбари који се граде заједно са чардаком, шупом, летњом кухињом, настрешницом, својом величином и декорацијом понос су и украс до-

Сл. 17. Чардак — салаш Стрилић (В. Ковачевић)

Fig. 17. Tchardak — ferme «Strilić» (V. Kovačević)

мањинства у коме се налазе, а често по величини, висини и украшавању превазилазе и саму кућу.⁴⁹ Највећи и најбогатији грађени су у Голубинцима, Огару, Ашањи, Купинову.

Саме зграде разликују се у појединим регионима по материјалима, њиховој разноликости, као и по томе у којој се количини у њима чувају жито и кукуруз. У неким селима Фрушке горе предност се даје чардаку који је са уличне стране, док је иза њега амбар незнатне величине, те се и цела зграда зове чардак. У Банату је често цео горњи простор грађевине намењен кукурузу, док се жито чува у зиданом делу у приземљу. Иначе, амбар се најчешће комбинује са чардаком, ређе само са шупом или настрешницом. Развијену фазу представља цео комплекс зграда у Голубинцима, власништво породице Лепшановић, где се под истим кровом налази летња кухиња, два чардака, амбар, с тим што је други чардак, после деобе породице пренет у суседно двориште.

Према врсти материјала сложене зграде могу бити од:

— дрвета, као на примеру из Голубинаца (сл. 20);

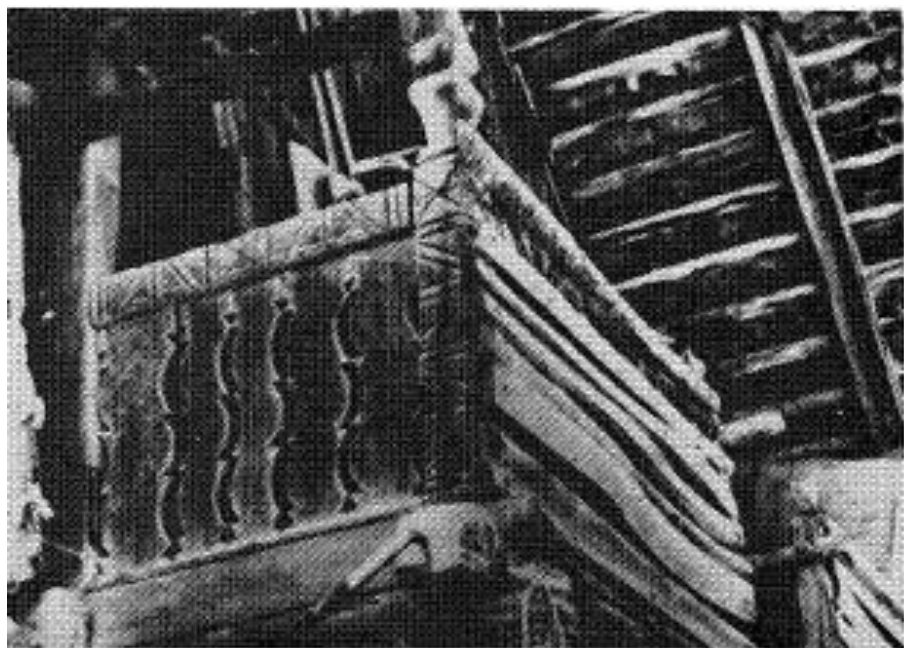
— комбинације дрвета и опеке, где је предњи зид од опеке;

— комбинације дрвета и опеке, где је цео предњи део (амбар, летња кухиња) од опеке.

Готово је уобичајено да је трем, ако постоји, на дужој страни зграде, и то испред чардака. Има случајева, када је амбар од дрвета, да се трем са тремом налази испред њега

МАЈСТОРИ ГРАДИТЕЉИ

Најчешће се као градитељи зграда потребних за свакодневни живот породице — куће, амбара, чардака, штала, плеvara, салаша за овце —

Сл. 18. Чардак са тремом — Сот, М. Тита 31 — детаљ декорације

Fig. 18. Tchardak à galerie — Сот, 31, rue du Maréchal Tito, décoration, détail

Сл. 19. Чардак са тремом — Баранда

Fig. 19. Tchardak à galerie — Baranda

Сл. 20. Амбар са чардаком — Голубинци, Шимановачка 130

Fig. 20. Ambar et tchardak combinés — Golubinci, 130, Šimanovačka

у Банату не појављују људи са својим именом и презименом, него су то анонимни мајстори, понекад и сами власници зграда. Када говоримо о овим економским грађевинама, које по својим карактеристикама улазе у оквире не само архитектуре него и народне уметности — то морамо учинити. Из потребе да се идентификују поједини начини градње и украшавања на одређеним просторима као посебан стил, произашло је проучавање мајстора градитеља, названих цимермани.

О томе ко је правио кошеве од прућа за чување жита и кукуруза не знамо много, али се зна да су били предмет трговине. Милан Милошев, када говори о ковевима у јужном Банату, износи да су продавани на вашарима⁵⁰, па су места где су на колима продавани изгледала као мала села, „с правим улицама и пијацама”.⁵¹ Исто тако су људи међусобно трговали њима. Куповало се најчешће из суседних села, од локалних мајстора. Тако су из Беркасова продавани амбари у Шиду, Гибарцу.

За амбаре на саоницама у околини Сомбора зна се да су их правили Шокци у Сонти. Зато су ови амбари по српским салашима исте конструкције и облика као код Шокаца.⁵²

Веће грађевине прављене су на месту где ће бити постављене. Ипак, и ту има изузетака, јер се и оне понекад преносе. Разлог може бити и деоба породице, када се поред осталог имања дели и чардак са амбаром. Наиме, сазнали смо да је заштићени амбар са чардаком породице Лепшановић само већи, предњи део првобитне грађевине, јер је после деобе поседа задњи део пренет на суседну парцелу, али није сачуван.

Исти пример може да илуструје још једну карактеристику ових грађевина. Наиме, у појединим случајевима када градња куће прати градњу економске зграде, оне се украшавају на исти начин; тако се овде и на кући и на уличној фасади економске зграде налазе барокне волуте. За разлику од њих, амбар са чардаком у Ашањи има идентичне дрвене детаље — стубове у трему, завршнице крова — као што су и на кући.

Дрворез су радили мајстори столари или тесари, а дешавало се да су и сами домаћини исецали даске према преузетој шари са неке друге зграде, као што је познато у Јабланки.⁵³

⁴⁷ М. Милошев, *нав. дело*, 96.

⁴⁸ Исто, 97.

⁴⁹ Д. Павловић, *Етнопарк Обедска бара*, Дрво у народном градитељству у Срему, елаборат, Завод за заштиту споменика културе, Сремска Митровица.

⁵⁰ М. Милошев, *нав. дело*, 94.

⁵¹ Протокол прихода и расхода за време од 1765—1820. године, Парохијски архив Српске православне општине Вршац.

⁵² С. Димитријевић, *Етнолошка истраживања у околини Сомбора*, Рад војвођанских музеја 18—19 (1969—70) 84.

⁵³ М. Малуцков, *нае. дело*, 104.

Осликаних историјских композиција (Сеобе Срба, Косовке девојке) данас нема сачуваних, али се зна да су их радили мајстори који су правили зграде или су слободне површине накнадно осликали власници.

За најлепше сачуване зграде наводе се имена самоуких мајстора — Велимира Исаковића, за чардак у Свилошу, у улици Фрушкогорска бр. 97, три генерације мајстора из породице Трапајевића Дешића из Голубинаца, који су градили и украшавали амбаре и чардаке котобање (правили су и куће, али ниједна није сачувана са декоративним елементима) у целом Доњем Срему, а посебно у својим Голубинцима и Карловчићу.

МЕРЕ ЗАШТИТЕ

На територији Војводине заштити народног градитељства поклањана је далеко мања пажња него заштити других врста непокретних културних добара. Заштићене амбијенталне целине, стамбене и економске зграде, воденице, ветрењаче, водике недовољне су да у потпуности презентују сву шароликост облика на овом терену.

Евидентирању, валоризацији и заштити амбара и чардака није поклањана подједнака пажња у свим деловима Бачке, Срема и Баната. У то смо се уверили приликом провере постојеће документације у Покрајинском заводу за заштиту споменика културе и заштићеног фонда на терену.

Спремишта за жито и кукуруз у Бачкој пописана су само у појединим срединама. Постојећа фотодокументација и забелешке са терена, као и документација два заштићена амбара из Стапара, без детаљније допуне фотографском и техничком документацијом зграда, не може да искаже сву важност чувања хране, а тиме и зграда ове намене, као и умешности народних неимара овог краја, која се поред изградње амбара огледала и у украшавању кућа, бунара и других детаља рађених у дрвету.

Заштићени амбари и чардаци у Срему, заједно са већим бројем оних који су евидентирани и за које постоји фото и техничка документација, чине једну целину, која својим особеностима у великој мери одражава развој различитих облика који се појављују на терену. Но, ни ту посао око евидентирања и валоризације није завршен. Потребно је употпунити сазнања за поједина насеља, јер није увек могуће одредити границе појављивања одређених облика, што је веома важно за њихову презентацију, односно за географски распоред. Исто тако, потребно је употпунити знања о разликама између зграда појединих народа на овом терену.

У Банату нема заштићених зграда ове намене, али појединачни подаци са терена, из

документације и литературе, пружају слику о њима. Највећи део рада тек предстоји да би се употпунила слика о појединим облицима и њиховој распрострањености.

Стварање стручне документације, која подразумева текстуални и технички део, као и фотодокументацију, потребно је не само ради проучавања одређене грађевине⁵⁴ већ је и предуслов за даље кораке заштите. Вредновањем до сада евидентираних дошло се до напред наведеног броја заштићених зграда, који ће сигурно бити већи када се обради цео фонд. Критеријуми који се користе су различити: старост, типичност, естетске вредности, конструктивни елементи.

По категоризацији културних добара, амбари са чардацима у Карловчићу, у улици Шпајанској бр. 50, и два у Голубинцима, у улици Пазовачкој бр. 68 (детаљ декорације, сл. 21) и улици Пазовачкој бр. 40, представљају споменике културе од изузетног значаја⁵⁵, док су готово сви остали предложени за споменике културе од великог значаја.

На техничкој заштити је врло мало рађено. У окућницу Путник, у амбијенталну целину старог центра села Купинова, пренет је амбар из Сибача, док је амбар из Шида, из ЗмајЈовине улице бр. 62, да би био сачуван, расклопљен пре више година и грађа пренета у Купиново. Његова даља судбина је неизвесна.

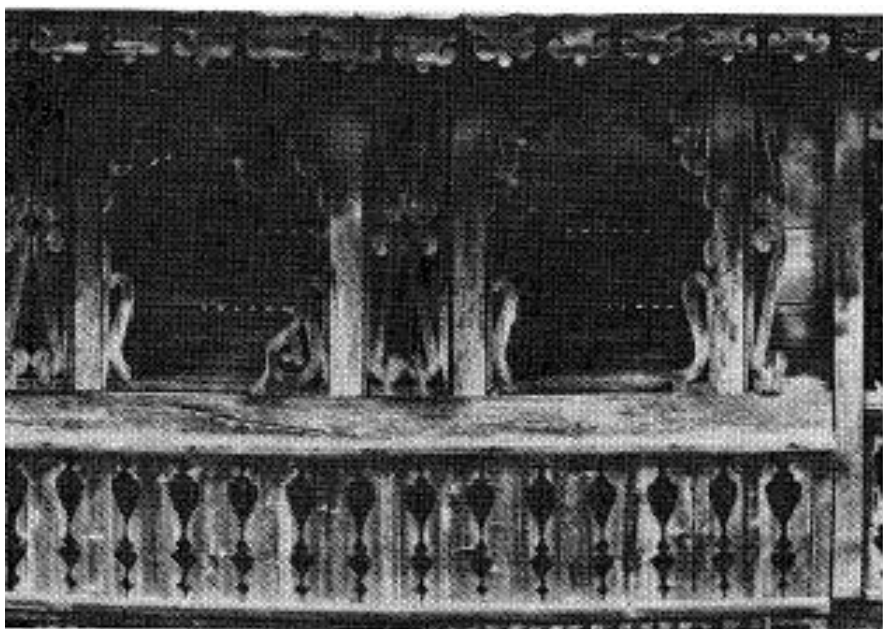
Сами власници врло често, без консултације са службом заштите, врше мање поправке, које нису увек у складу са конзерваторскорестаураторским принципима. Изузетака, пак, има.

Тако је амбар у Кузмину, у улици Савској бр. 94, власник у сарадњи са Заводом у Сремској Митровици расклопио и пренео из предњег у економско двориште, и сачувао га за неко време од пропадања. Но овим чином је његова функција потпуно деградирана, јасно се види да је својим бившим корисницима непотребан и да они не желе да га чувају. О некој адекватној намени ове зграде данас нема ни говора.

За разлику од амбара, већина чардака се и данас користи за чување кукуруза, и док буде било потребе за њима, нема веће опасности да ће бити порушени.

На презентацији, односно укључивању ових споменика у живот, радило се веома мало. То што су поједини сачувани више је резултат околности него смишљеног поступка. Носталгија старијих чланова породице неће им решити судбину. Стога је потребно да се предузму мере које ће им обезбедити живот у будућности. Питање је да ли их треба чувати *in situ* или пребацити у неки етнопарк.

Ако их будемо чували *in situ*, односно у првобитним окућницама, а не будемо им обезбедили место које сада имају, деградираћемо их. Зато, данас, када се сви окрећу традицији, треба млађим члановима породице објаснити

Сл. 21. Амбар са чардаком — Голубинци,
Пазовачка 64

Fig. 21. Ambar et tchardak combinés — Golubinci,

колики је значај ових зграда за њихову сопствену идентификацију, за њихово трајање на том месту, јер оно што они имају има мали број људи, не зато што то можда не желе, него зато што то нису наследили. Треба дати друштвени значај овим зградама, а колико је то од пресудне важности у нашем селу, опште је познато.

Ако не можемо да их сачувамо у целини, можемо им сачувати макар декоративне елементе. Поједини мајстори то заслужују исто као и ствараоци уметничких дела високе уметности. У Голубинцима је сачувано пуно детаља и зграда које су радили мајстори Дешићи и који заслужују да буду сачувани. Да ли би за то могао да послужи простор етнопарка у Купинову, тек треба да се види, али ако се овај музеј под ведрим небом схвати као простор где се излаже архитектура, онда би било сврсисходно чувати и детаље са локалног простора у њему.

Преношење појединих зграда у нове просторе изискује потпуне податке о типу окућнице у коју треба пренети зграду. Не може се амбар из Шида пребацити у окућницу Доњег Срема, јер он својим изгледом и начином украшавања њој не одговара.

Из свега овога види се да је проблем истраживања амбара и чардака у Војводини веома сложен. Како ће бити решен зависи од пажње коју буде имао у будућности.

⁵⁴ Н. Пешић, *Улога и значај документације у заштити непокретних етнографских споменика*, Зборник за заштиту споменика културе IX (Београд 1958) 100.

⁵⁵ *Службени гласник РС* бр. 16, 31. 12. 1990.

Granges à céréales dans la Voïvodine et problèmes posés par leur protection

MIRJANA DJEKIĆ

Dans l'architecture populaire de la Voïvodine les bâtiments destinés à abriter les différentes sortes de céréales attirent, par leurs caractéristiques, une attention particulière. Le froment et l'orge sont conservés dans les granges appelées «ambars», tandis que les épis de maïs sont abrités dans les «tchardaks».

Dans les différentes agglomérations les ambars et les tchardaks sont disposés de différentes manières dans les cours des agriculteurs (fig. 1). S'ils sont richement décorés, ils sont construits aux endroits bien en vue, afin de mettre en relief la prospérité matérielle du propriétaire.

Le développement de ces deux espèces de granges ne peut être suivi historiquement qu'à partir de la libération de la Voïvodine du joug turc. La production du blé remonte à une époque lointaine dans ces régions, mais celle du maïs n'a commencé qu'au début du XVIIIe siècle, si bien que la construction des tchardaks n'a pas ici une longue tradition. Dans la première phase du développement, tant les ambars

que les tchardaks étaient tressés avec des branches d'osier, ensuite construits avec des troncs d'arbres; ce n'est que plus tard que l'on commença à bâtir les ambars avec des madriers et les tchardaks avec des lattes; l'usage de la brique ne date que de la fin du XIXe siècle.

La division des ambars et des tchardaks en types caractéristiques peut être faite non seulement selon les matériaux employés pour leur construction, mais aussi selon leur situation dans l'espace, ce qui veut dire qu'ils peuvent être isolés ou bien constituer un ensemble architectural. Les bâtiments isolés destinés à conserver les céréales peuvent être *meubles* (ambars sur patins) et *immeubles*. Il n'existe pas d'appellations particulières pour les désigner. Les types caractéristiques dans le cadre de ces divisions ont été placés sous la protection des institutions compétentes; il y en a aussi qui ont été découverts sur le terrain au cours de ces dernières années (carte, fig. 2).

Les ambars sur patins tirent leur origine des régions dinariques et apparaissent dans la

Voïvodine avec l'immigration des Serbes venant de Bosnie et d'Herzégovine. Au début du XVIIIe siècle ils étaient déjà fort nombreux. Grâce aux patins ils pouvaient être transportés d'un endroit à l'autre en cas de besoin ou à l'occasion du partage des biens entre les copropriétaires. De nos jours il est possible d'en parler grâce aux rares bâtiments en osier qui nous sont parvenus, tel l'ambar de Kikinda (fig. 4) ou ceux à charpente en bois, faits de madriers, tel l'ambar de la ferme Strlié, près de Sombor et celui de Susek.

Les ambars immeubles sont construits sur des fondations de grosses poutres sur lesquelles sont plantés des poteaux de bois; dans les rainures de ceux-ci sont emboîtés horizontalement des madriers, mais il y a des cas où ceux-ci sont dressés verticalement, soutenus par des poutres. Le dessin de l'ambar de Karlovčić (fig. 5) montre que la disposition des poteaux indiquait l'emplacement des parois à l'intérieur du bâtiment.

Un des éléments selon lesquels on pourrait diviser les ambars immeubles est constitué par la présence d'une galerie ou par l'absence de celle-ci. Les variantes les plus répandues sont les suivantes:

A Ambars (granges à blé) sans galeries:

- a) ambars rehaussés d'un pignon au même niveau que le mur (Kuzmin, Sibač),
- b) ambars à toit en auvent protégeant le pignon,
- c) ambars à pignon en saillie;

B Ambars à galeries:

- a) galerie longeant le côté moins large du bâtiment (Šid, Gibarac),
- b) galerie longeant le côté plus large du bâtiment (Stapar, Karlovčić).

Les types de tchardaks (granges à maïs) existant sur le territoire de la Voïvodine sont les suivants:

- a) tchardak à plan rectangulaire, fait en osier (Berkasovo, Kupinovo),
- b) tchardak de forme rectangulaire, fait avec des bardeaux (le Sud du Bannat),
- c) tchardak fait de lattes en bois (le Bannat, la Batchka — ferme «Strilić» l(fig. 17), le Srem — Sot, variante du tchardak à galerie),
- d) tchardaks à charpente en bois, dont la face antérieure et les deux côtés latéraux sont bâtis avec des briques (Gospodjinci, Baranda — tchardak muni d'une galerie).

L'ensemble architectural et la décoration des tchardaks et des ambars rehaussent les propriétés rurales. Ils sont construits actuellement avec du bois ou avec des briques et du bois combinés. La galerie vient s'accoler généralement à la façade du bâtiment.

Le besoin d'identifier certains modes de construction et de décoration des granges dans les différentes régions a fait naître le besoin d'en identifier les auteurs, — les «zimmermans». Le plus souvent ils sont restés anonymes, bien que pour les plus beaux bâtiments conservés on cite les noms de leurs architectes autodidactes.

L'attention consacrée à l'enregistrement, au classement et à la protection des granges à blé et de celles à maïs n'a pas été répartie d'une manière égale entre les différentes parties de la Voïvodine, ce qui a eu pour résultat que sur le territoire de la Syrmie (le Srem) un bon nombre de ce genre de bâtiments avait été placé sous la protection des institutions chargées d'assurer la protection du patrimoine, tandis que l'inventaire des granges du Bannat et de la Batchka est plus ou moins fragmentaire. Le seul territoire où des recherches aient été effectuées d'une manière assez systématique, ce sont les environs de Sombor (Stapar). Ce genre de monuments de l'architecture populaire devrait faire à l'avenir l'objet non seulement d'analyses approfondies, mais aussi d'une présentation correspondante.